

МОДАЛЬНИЙ АСПЕКТ НІМЕЦЬКОГО РЕЧЕННЯ “ІРРЕАЛЬНОГО БАЖАННЯ”

Категорія модальності є одним з атрибутивних аспектів вивчення широкого кола проблем, що постають перед сучасним мовознавством. Більшість дослідників модальності вказують на складність її тлумачення, зумовлену різноплановістю, багатозначністю, широтою і суперечливістю поняття [1; 6].

Модальність, в якій проявляється і на якій ґрунтується предикативність [1, 268], синтезує в собі три головних аспекти комунікації: комунікативну ситуацію (об’єктивну дійсність), висловлення і його продуцента. Взаємодія між ними зумовлює появу модальності як синтактико-семантичної категорії, що відображає, по-перше, відношення змісту речення до об’єктивної дійсності, по-друге, — дає оцінку мовцем цього змісту [3, 50]. На основі праць П. Баллі, В.В. Виноградова, І.Р. Вихованця, які визначили традицію вивчення модальності відповідно в європейському, російському та українському мовознавстві, можна вважати, що до модальних значень належить велике коло значень, загальний знаменник яких — суб’єктивність [9, 47]. У такій дефініції модальність розглядається як продукт “точки зору мовця”, отже, є завжди суб’єктивною.

Проблема відповідності змісту висловлення об’єктивним закономірностям, істинному стану речей становить предмет дослідження формальної логіки. Для лінгвіста важливо розрізнати в межах об’єктивної модальності дві пари полярних значень: реальність — нереальність; необхідність — можливість [6, 19]. У деяких мовознавчих роботах спостерігається поділ на модальність дійсності — недійсності. Модальність недійсності поділяється на: 1) потенційно-ірреальну; 2) спонукальну; 3) гіпотетичну (передбачення) [2, 13-23]. У цій класифікації синтезуються модальності нереальності та можливості.

Ірреальна модальність включає значення нереальності, сумніву, ірреального припущення, ірреального порівняння. Зокрема, зазначається, що ірреальність передає “відношення змісту речення до об’єктивної дійсності та засвідчує, що висловлена в реченні дія з погляду мовця в означений відрізок часу не здійснилася або нездійсненна [3, 42]. К.О. Крашеннікова наполягає на розмежуванні потенційної й ірреальної модальностей, вважаючи, що вони мають різну локалізацію на шкалі модальних значень між ствердженням і запереченням. Потенційна модальність локалізується ближче до ствердження, ірреальна — до заперечення. До основних модальних значень ірреальності автор зараховує ірреальні припущення, умову, порівняння, ірреальне значення перерваної дії та ірреальну непряму мову [5, 86-87]. Проте автор не включає до цього переліку значення бажання. На нашу думку, потенційно-ірреальну модальність треба розглядати цілісно, виділяючи в ній відтінки значень реального та ірреального бажання, а також потенційної можливості. При цьому треба звернути увагу на те, що конкретне висловлення передає зазвичай не окреме модальне значення, а поряд з основним модальним значенням виявляє низку пов’язаних з ним другорядних значень та відтінків.

Більшість авторів розглядає модальність у тісному взаємозв’язку з категорією способу. Категорія способу останнім часом отримує розширене тлумачення, що зумовило додаткове виокремлення в українській мові спонукального і бажального способів, способів можливості та необхідності [7; 9]. Дослідники модального значення ірреальності в німецькій мові визнають провідну роль у його вираженні дієслівних форм кон’юнктива і кондиціоналіса [2; 5; 3; 6]. Вивчення кон’юнктива як модусу ірреальності пов’язане з низкою труднощів. Зв’язок кон’юнктива з потенційно-ірреальною модальністю, як сферою неспостережуваного, неіснуючого, ідеального, значною мірою припускає суб’єктивну оцінку, з’ясувати яку важко. З кон’юнктивом завжди пов’язана експліцитна чи імпліцитна умова, що є обов’язковим компонентом його пресуппозиції [6, 73]. Через пов’язаність з умовою кон’юнктив передбачає вибір, що визначає його як прагматично марковану форму і зумовлює активність використання в діалозі.

Як бачимо, дослідження модальності ірреальності становить складну проблему лінгвістики. Наше завдання ускладнюється тим, що ірреальне бажання фокусує всі ті складні моменти, про які йшлося вище, зокрема, поєднує у собі, з одного боку, і спонукальні, і потенційно-

ірреальні, і гіпотетичні модальні значення, а з іншого — ознаки об'єктивної і суб'єктивної модальностей.

У контексті аналізу модальних значень “ірреальності” та “бажання” треба зазначити відсутність їх спеціального комплексного дослідження у структурі німецького речення “ірреального бажання”. Модальність “бажання” включена до складу модального поля волевиявлення (мікрополе оптативної модальності) і виражає непряме волевиявлення мовця, що бажає здійснення певного зв'язку між об'єктом і ознакою. Мікрополе оптативної модальності має складну структуру, до якої належить і речення “ірреального бажання”. Висвітленню окремих аспектів згаданих проблем присвячені підрозділи низки монографій, дисертаційних досліджень, праць вітчизняних та зарубіжних лінгвістів [2; 3; 4; 5; 8; 10; 12]. Більшість авторів розрізняють мікрополе реального (здійсненого) та мікрополе нереального (нездійсненого) бажання, в цілому ототожнюючи нереальне з нездійсненим. Проте модальність ірреальності, як вже зазначалося, передбачає, що нереальне чи нездійсненне є окремим, проте не головним його значенням. Ядровим значенням ірреального є, на нашу думку, потенційне, відсутнє в реальності.

Виокремлення в структурі корпусу синтаксичних форм передачі оптативної модальності специфічної групи засобів вираження ірреального бажання зумовлене своєрідністю його модального плану. Бажання, як мотив, що включає образ майбутньої ситуації та позитивне ставлення до неї, певною мірою завжди ірреальне. При цьому “ірреальне” — це відсутнє на поточний момент, існуюче в уяві та мисленні. Постає питання: чим відрізняються речення, що передають ірреальне бажання, від тих, що виражають бажання загалом?

Головною відмінністю в семантичному плані, на нашу думку, є оцінний аспект модальності речення “ірреального бажання”. Наприклад, конструкція: “*Ich will wissen...*” — виражає бажання мовця, його відповідний психічний стан, тоді як конструкція: “*Wenn ich wüßte...*” — репрезентує не лише бажання, а й оцінку ймовірності його реалізації. Передається певний сумнів у здійсненності бажаного стану речей, її низька ймовірність. Отже, у реченні “ірреального бажання” поєднуються як оптативна, так і оцінна модальності.

Без сумніву, у німецькій мові існують інші конструкції, де модальність оцінки виражена безпосередньо, наприклад: *Es ist wenig (kaum) wahrscheinlich...; Wir halten es für unmöglich...; Das ist kaum denkbar / wenig glaubwürdig...; Es besteht ein Zweifel darüber...* тощо. Серед конструкцій німецької мови, що виражають оцінку, речення “ірреального бажання” посідає окреме місце й виявляє ряд особливостей. Його специфічними ознаками, на нашу думку, є:

- **імпліцитна альтернативність**, що відображає порівняння мовцем ситуації та її перспектив:

“*Wenn Sie den Pfarrer gehört hätten...*” (M.-L. Fischer, *Frauenstation*, S. 29) (*dann hätten Sie genauere Vorstellung davon gehabt* — альтернативний варіант);

“*Wenn ich bloß wüßte, was ich habe...*” (E.M. Remarque, *Im Westen nichts Neues*, S. 196) (*dann könnte ich ruhiger sein*);

- **афективність** — більшою чи меншою мірою виражений вияв емоційно-оцінного ставлення за схемою: “краще було б інакше / по-іншому”:

“*Mein Gott, wenn das wahr wäre...*” (H.-G. Kosalik, *Leila, die Schöne vom Nil*, S. 271);

“*Wenn Ihr Tod nur nicht so sinnlos gewesen wäre... Wenn sie vorher krank gewesen wäre, wenn es irgendwelche Anzeichen gegeben hätte...*” (M.-L. Fischer, *Da wir uns lieben*, S. 290).

У свідомості мовця альтернативність та афективність фокусуються. Негативні емоції пов'язуються з актуальною ситуацією, а позитивні — з можливою. Це і становить когнітивний механізм виникнення у мовця настанови: “можлива ситуація — бажана”.

Речення з оцінкою здійсненності утворюють шкалу від максимальної ймовірності (полюс +) до мінімальної (полюс -). Шкалу оцінки здійсненності й синтаксичних форм, що з нею корелюють, ілюструє схема (рис. 1.):

Рис. 1. Локалізація німецького речення "ірреального бажання" на шкалі оцінки ймовірності можливих подій

Окреме місце серед інших синтаксичних конструкцій на цій шкалі посідає речення "ірреального бажання". Ядро змісту оцінки у ньому складає малоімовірність здійснення події. В окремих випадках — це оцінка вищої чи нижчої, порівняно з ядровим змістом, імовірності.

Особливістю оцінки ймовірності в реченні "ірреального бажання" є її спрямування на уявні — можливі — ідеальні ситуації, які становлять альтернативу реальності. Альтернатива в реченні "ірреального бажання" має подвійну часову структуру: по-перше, вона співвідноситься з майбутнім розгортанням подій у різних його варіантах: може статися так / або інакше; по-друге, відбувається порівняння актуальної ситуації з можливою, уявний стан речей складає альтернативу реальному. Побудова альтернатив у процесі розмірковувань на зразок наведених не завжди відбувається в зовнішньому плані (видимо), характерним є внутрішнє мовлення, оскільки його головною функцією є підготовка до спілкування. При цьому варто зауважити, що зовнішнє і внутрішнє мовлення тісно взаємопов'язані.

Оцінка ймовірності в реченні "ірреального бажання" має також подвійне функціональне спрямування: по-перше, слугує умовою організації діяльності, виявом творчої здатності мовлення до моделювання майбутніх подій; по-друге, виконує прагматичну функцію в своєму емоційно-оцінному варіанті.

У реченні "ірреального бажання" вербалізується оцінка низької ймовірності здійснення події, до якої долучається виразний емоційний компонент, спричинений блокуванням потреби (бажання) та сподіванням на участь слухача. Оцінка ймовірності впливає на співрозмовника, який сприяє мовцю в організації діяльності (в разі позитивного розвитку подій) у напрямку до здійснення бажання, чи допомагає подолати негативний вплив заблокованої потреби на його особистість. Наприклад висловлення: "Wenn Sie wüßten, wie es in meinem Herzen aussieht!" (A. Seghers, Das siebte Kreuz, S. 176) — сигналізує важливість для мовця потреби в увазі і прихильності слухача. Адресант виражає надію на зміну ставлення адресата, залишаючи право рішення за ним. Відтак речення "ірреального бажання" акцентує увагу слухача на внутрішньому стані мовця.

У змісті речення "ірреального бажання" представлений опис відсутньої на поточний момент (ірреальної) події, образ якої, однак, актуально впливає на поведінку комунікантів, надаючи їй певного спрямування. У згаданому реченні сформульовано деяку можливість, що має певну міру ймовірності реалізації. Відтак ірреальний факт, як явище внутрішнього порядку, також має певну можливість здійснення — переходу з ідеального (внутрішнього, суб'єктивного) в матеріальне (зовнішнє, об'єктивне). У реченні "ірреального бажання" подається суб'єктивна оцінка ймовірності як низької, проте не нульової. Окрім цього, суб'єктивна оцінка нездійсненності в майбутньому не означає, що події не станеться об'єктивно. Тому тлумачення всього корпусу речень "ірреального бажання" лише як висловлювання нездійсненого (нездійсненого) недоцільне. Про нездійсненне бажання можна говорити з упевненістю, якщо реалізація не мала місця в конкретний момент часу. Нездійсненність у майбутньому можна прогнозувати лише з певною ймовірністю. Отже, у

випадку речення “ірреального бажання” ми маємо не об’єктивізацію нездійсненого бажання, а суб’єктивну оцінку його малої ймовірності.

Таким чином, модальність ірреального охоплює значення потенційно-ірреального, спонукального та гіпотетичного. Ірреальне бажання як модальне значення, функціонує в межах потенційно-ірреального мікрополя, хоча синтезує в собі всі три згаданих значення. У координатах поділу на об’єктивну і суб’єктивну модальності речення “ірреального бажання” займає проміжне місце. В аспекті об’єктивної модальності це речення виражає факт відсутності бажаної дії, суб’єктивна модальність представлена оцінкою ймовірності реалізації бажаної події. З-поміж конструкцій німецької мови, що виражають оцінку, речення “ірреального бажання” відрізняють імпліцитна альтернативність та ефективність. Формальним показником модальних значень у згаданих реченнях слугує кон’юнктив II.

Вивчення змісту поняття “ірреального бажання” спонукує до перегляду традиційного тлумачення речення “ірреального бажання” як засобу вербалізації нездійсненого бажання. Речення “ірреального бажання” варто розглядати як синтаксичну конструкцію, яка належить до поля мовних засобів оцінки ймовірності здійснення події. Специфічне місце речення “ірреального бажання” у цьому полі визначене характером його модального плану як засобу передачі оцінки низької ймовірності здійснення бажаної події. Таке тлумачення речення “ірреального бажання” визначає принцип подальшого дослідження його прагматичних функцій через призму організації творчої діяльності особистості шляхом побудови задуму, планування та забезпечення сприятливих умов його здійснення.

Література

1. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке // Исследования по русской грамматике. — М.: Наука, 1975. — С. 53-87.
2. Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. — М.: Просвещение, 1969. — 184 с.
3. Козловский В.В. Предложения с конъюнктивом (структура, семантика, прагматика): Монография. — Черновцы: Рута, 1997. — 281 с.
4. Кокова А.В. Лексико-грамматическое поле средств оптативной модальности в немецком языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. — М., 1985. — 16 с.
5. Крашениникова Е.А. Ирреальная модальность в немецком языке // Вопр. языкознания. — 1960. — № 3. — С. 86-90.
6. Милосердова Е.В. Семантика и прагматика модальности (на материале простого предложения современного немецкого языка). — Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1991. — 196 с.
7. Русанівський В.М., Безпояско О.К., Городенська К.Г. Граматика української мови. Морфологія. — К., 1993. — 336 с.
8. Шендельс Е.И. Многозначность и синонимия в грамматике. (На материале глагольных форм современного немецкого языка). — М.: Высшая школа, 1970. — 204 с.
9. Шинкарук В.Д. Співвідношення диктуму і модусу у структурі речення. — Мовознавство. — 1998. — № 6. — С. 46-52.
10. Buscha J., Freudenberg-Findeisen R., Forstreuter E., Koch H., Kuntzsch L. Grammatik in Feldern. — Ismaning: Verl. für Deutsch, 1998. — 336 s.
11. Jachov H. Zum Modalitätsbegriff und zur Modalitätsbehandlung in neueren slavischen und deutschen linguistischen Nachschlagwerken und Standardgrammatik // Modalität und Modus. Allgemeine Fragen und Realisierung im Slavischen. — Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 1994. — S. 52-90.
12. Oppenrieder W. Selbständige Verb-Letz-Sätze: ihr Platz im Satzmodussystem und ihre intonatorische Kennzeichnung // Zur Intonation von Modus und Fokus im Deutschen / hrsg. von H. Altmann. — Tübingen: Niemeyer. — 1989. — S. 163-244.
13. Fischer M.L. Da wir uns lieben. — München: Wilhelm Heyne Verlag, 1980. — 381 s.
14. Fischer M.L. Frauenstation. — Buchgemeinschafts-Ausgabe. — München, Gütersloh, Stuttgart, Wien. — Buch-Nr. 6327'0950. — 314 S.
15. Konsalik H.G. Leila, die Schöne vom Nil. — Bergisch Gladbach: Gustav Lübbe Verlag, 1989. — 300 S.
16. Remarque E.M. Im Westen nichts Neues. — Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, 1978. — 267 s.
17. Seghers A. Das siebte Kreuz. — Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag. — 15. Auflage. — 1965. — 413 s.

Tatyana Panchyshyna. The Modal Aspect of the German Sentence of "Unreal Wish". The article is dedicated to the modal characteristics of the German language, in particular to the modal features of the sentence of "unreal wish". It was ascertained on the basis of examples, that the sentence of "unreal wish" belongs to the field of the optative modality and denominates low probability of the realization of the desirable event.

Тетяна Петрик

ПАРАДИГМАТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ЕЛЕМЕНТІВ ПОЛЯ ЕРГАТИВНОСТІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Ергативні дієслова сучасної англійської мови становлять окремий клас [5; 6; 7], а, отже, мають певні характеристики, властиві класу як феномену: усім елементам притаманна інваріантна ознака, спільна для всіх і кожного елемента класу. Ця інваріантна ознака передбачає специфічні характеристики, за якими виділяються як елементи так і сам клас. Для досліджуваних дієслів такою інваріантною ознакою виступає здатність до утворення ергативної моделі речення. Саме на основі цієї ознаки дієслова формують функціонально-семантичне поле ергативності у сучасній англійській мові: спільна функція — побудова перехідних та неперехідних моделей речень; спільний елемент у семантичній структурі дієслів — наявність у системі значень однієї і тієї ж вокабули каузативно-некаузативних / декаузативних відношень. Як і елементам будь-якого лінгвістичного поля, елементам поля ергативності властиво вступати у парадигматичні зв'язки. До того ж ергативним дієсловам характерно бути членами не лише однієї, а кількох різнопланових парадигм. У цій роботі зроблено спробу встановити набір усіх парадигм, властивих ергативним дієсловам, та визначити місце дієслів у кожному конкретному ряді.

Передусім слід розглянути лексичну парадигму ергативних дієслів, яка на сьогоднішньому етапі розвитку англійської мови налічує 568 ергативних дієслівних одиниць та 53 ергативні фразові дієслівні одиниці: 228 етимологічно первинних дієслів, 158 суфіксальних дієслів, 104 конверсиви, 40 префіксальних дієслів, 27 дієслів звуконаслідування, 8 дієслів зворотнього словотвору, 3 складних дієслова та 53 фразових дієслова. Такий парадигматичний ряд виявляє як тотожність ознак так і диференційність (опозицію). Спільною ознакою цих дієслів є їх двофокусність, тобто здатність відображати подію з двох точок зору: з точки зору ініціатора (каузатора) дії та з точки зору об'єкта, який зазнає дії чи впливу. Ця риса відрізняє означену групу дієслів від перехідних, які можуть мати і неперехідне (абсолютне) вживання: *He was reading a book / He was reading*.

Однак двофокусність властива не лише ергативним дієсловам, оскільки дієслова, які можуть вживатися у середньому стані (Middle Voice), також належать до розряду двофокусних. Диференційною ознакою між ергативними та "медіопасивними" дієсловами виступає наявність модифікатора.

Ергативи в англійській мові будують два види речень ергативної типології: ергативні (перехідне вживання дієслова) та абсолютні (неперехідне вживання дієслова). Абсолютна модель речення ергативної типології виглядає так: $S(o) + V$, де $S(o)$ — синтаксичний підмет та логічний об'єкт дії, V — дія. Дієслово, вжите у медіопасиві, конструє аналогічну схему, але ще з одним партиципантом — модифікатором дії: $S(o) + V + Mod$. У функції модифікатора виступають адвербіалії, засоби негації та підсилення. Він є обов'язковим членом медіопасивної синтагми, оскільки саме модифікатор зазначає характер / можливість дії, і без нього медіопасивна структура залишається неповною. При ергативному вживанні дієслова наявність вказаного модифікатора також можлива, однак необов'язкова: *These cups break easily* — [Middle Voice]; *The cup broke (easily)* — [Ergative].

Другою спільною ознакою елементів лексичної парадигми поля ергативності виступає наявність у семантичній структурі дієслів пар значень, які є членами опозицій каузатив — некаузатив та каузатив — декаузатив. Каузативне значення дієслова реалізується в ергативній моделі речення, некаузативне / декаузативне — в абсолютній. Таким чином, лексична парадигма ергативних дієслів базується на двох інваріантних ознаках, які встановлюють